

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η Αναπαραγωγή: ένα κοινωνιολογικό long-seller

Η επιλογή της έκδοσης του βιβλίου *Η Αναπαραγωγή*, 45 σχεδόν χρόνια μετά την πρώτη δημοσίευσή του, και 20 χρόνια μετά την κυκλοφορία στα ελληνικά του άλλου βιβλίου των ίδιων συγγραφέων, *Οι κληρονόμοι*,¹ αυτών των δύο «long-seller», όπως τα ονομάζει ο Πασσερόν, τα οποία συμπεκνώνουν τον πυρήνα αυτού που, εσφαλμένα, έχει καθιερωθεί να ονομάζεται «παράδειγμα της κοινωνικής αναπαραγωγής»,² δεν καθορίστηκε μόνο από παιδαγωγικούς και ακαδημαϊκούς λόγους, μολονότι η επιλογή αυτή νομιμοποιείται από μόνη της, αν αναλογιστεί κανείς πως η θεωρία αυτή συνεχίζει να δομεί τομείς των προγραμμάτων σπουδών πολλών πανεπιστημιακών τμημάτων των κοινωνικών επιστημών σε όλο τον κόσμο. Πράγματι, έχοντας, στο εξής, στα χέρια του και την *Αναπαραγωγή*, το ενδιαφερόμενο κοινό έχει τη δυνατότητα όχι μόνο να έλθει σε επαφή με τα ίδια τα κείμενα, τις θεωρητικές αναλύσεις και τα μεθοδολογικά εργαλεία που αποτελούν, εδώ και καιρό, τμήμα της κουλτούρας του κλάδου και του συλλογικού ασυνειδήτου της σύγχρονης κοινωνιολογικής σκέψης αλλά και να θέσει σε αντικειμενοποίηση τις αναγνώσεις και, γενικότερα, την υποδοχή την οποία έχει γνωρίσει «η θεωρία της αναπαραγωγής» και, ειδικότερα, τις παρανοήσεις και παραναγνώσεις, λιγότερο ή περισσότερο συνειδητές, που έχουν υποστεί οι επιστημονικές αναλύσεις –συμπληρωματικές και οργανι-

1. P. Bourdieu και J.-Cl. Passeron, *Οι κληρονόμοι: οι φοιτητές και η κουλτούρα*, μτφρ. Ν. Παναγιωτόπουλος και Μ. Βιδάλη, εισαγ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993.

2. Βλ. Ν. Παναγιωτόπουλος και Ι. Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.), *Pierre Bourdieu: κοινωνιολογία της παιδείας*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

κά συνδεδεμένες– που περιέχονται σε αυτά τα δύο θεμελιώδη, για την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, έργα.

Πιο αναλυτικά, αρχικά, στους *Κληρονόμους* προτείνεται ένας πρωτοποριακός τρόπος ανάλυσης της κουλτούρας, ο οποίος αξιώνει τη μελέτη των συνθηκών δυνατότητας των καλλιεργημένων πρακτικών μέσα στον φοιτητικό πληθυσμό, και, ασφαλώς, πέρα από αυτόν: εγκαταλείποντας τη μελέτη του *opus operatum* του σχολικού θεσμού, η επιστημονική άποψη που προωθείται σε αυτό το βιβλίο προϋποθέτει την ανάλυση της σχέσης με την κουλτούρα, του *modus operandi* που ορίζει την αίσθηση του πολιτισμικού παιχνιδιού και λειτουργεί ως ένα είδος «διακριτικού προέλεουσης» συμβάλλοντας στον καθορισμό της αξίας των προϊόντων του στις διάφορες αγορές. Έπειτα, στην *Αναπαραγωγή*, στο βιβλίο που τίθενται οι βάσεις μιας θεωρίας της συμβολικής βίας, δηλαδή της θεωρίας η οποία επιτρέπει την κατανόηση του γεγονότος πως η καθεστηκυία κοινωνική τάξη διασφαλίζεται από την επιβολή μιας νοητικής τάξης που επιτυγχάνεται μέσω μιας εργασίας εγχάραξης στα σώματα και στους εγκεφάλους, κυρίως, αλλά όχι μόνο, μέσω του σχολείου, προτείνεται μια πλήρης θεωρητική ανάλυση μέσω της οποίας καταδεικνύεται με ποιο τρόπο το σχολείο συμβάλλει στην κοινωνική αναπαραγωγή νομιμοποιώντας, μέσω της σχολικής επικύρωσης, μια προϋπάρχουσα κοινωνική ιεραρχία την οποία καθιερώνει σχολικά: με άλλα λόγια, με ποιο τρόπο ο σχολικός τίτλος συμβάλλει στη διασφάλιση της κοινωνικής αναπαραγωγής και στη διαιώνιση της δομής του καταμερισμού των εξουσιών και των προνομίων διαμέσου μιας μόνιμης ανακατανομής, η οποία, παρόλο που εμφανίζεται ως δίκαιη, μεροληπτεί συστηματικά υπέρ των κατόχων ενός κληρονομημένου πολιτισμικού κεφαλαίου.

Πιο συγκεκριμένα, με την *Αναπαραγωγή*, ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να κατανοήσει το σύνθετο επιστημονικό υπόδειγμα της σύνδεσης της σχολικής αυτοαναπαραγωγής και της κοινωνικής αναπαραγωγής, το οποίο δημιουργήθηκε από τους Μπουρντιέ και Πασσερόν για να ανταποκριθεί σε δύο βασικές επιστημονικές λειτουργίες: τόσο σε αυτή της περιγραφής και της εξήγησης της εγγενούς κοινωνικής δύναμης αυτής της σύνδεσης (μέσω

της ανάλυσης των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ κοινωνικών και ιδεολογικών διαδικασιών και, ειδικότερα, της συμβολής της σχολικής παιδαγωγικής, επιλογής και ιδεολογίας στην κοινωνική κληρονομικότητα των προνομίων και των «αναπηριών», και στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των τάξεων, της οποίας τη μορφή η σχολική ιδεολογία νομιμοποιεί μέσω της ιδέας πως ο καθένας αξίζει τη θέση που κατέχει) όσο και σε αυτή της κατανόησης των προϋποθέσεων της.³ Σε γενικές γραμμές, οι αναλύσεις που περιέχονται στο βιβλίο αυτό μπορούν να φανούν εξαιρετικά χρήσιμες για την κατανόηση πολλών σημερινών εκπαιδευτικών και κοινωνικών φαινομένων. Για παράδειγμα, αν η πρώτη λειτουργία του επιστημονικού μοντέλου των συγγραφέων μάς χρησίμευσε και χρησιμεύει ακόμα για να κατανοήσουμε τις κοινωνικές ανισότητες εντός και ενώπιον του εκπαιδευτικού συστήματος, η δεύτερη αποδεικνύεται ως απολύτως αναγκαία προκειμένου να κατανοήσουμε τη δύναμη του συστήματος ισορροπίας μεταξύ του τρόπου λειτουργίας του σχολικού συστήματος και της κοινωνικής αναπαραγωγής, που λειτουργεί ως δομή υποδοχής ικανή να μεταμορφώνει, αναμεταφράζοντας, μέσα και μέσω της δικής του λογικής, τις εξωτερικές αλλαγές που υφίσταται, και να εστιάσουμε στις εξωτερικές αλλαγές οι οποίες τείνουν να αποσταθεροποιήσουν αυτή τη σύνδεση.

Είναι, μάλιστα, γεγονός ότι πολλές έρευνες τείνουν, εδώ και καιρό, να επιβεβαιώσουν, σε διεθνές επίπεδο, πως οι κοινωνικές επιδράσεις της «υποβάθμισης των πτυχίων» στην αγορά εργασίας και ο πολλαπλασιασμός των ιεραρχήσεων μεταξύ ιδρυμάτων και κλάδων –αμεσότερα συνδεδεμένων με τις ευκαιρίες εργασιακής ένταξης και ανέλιξης από ό,τι σε μια προγενέστερη κατάσταση των σχέσεων μεταξύ κοινωνικής διαστρωμάτωσης και πρόσβασης στο σχολείο, κατά την οποία ο σχολικός αποκλεισμός πραγματοποιούσε πιο βίαια

3. Είχαμε αλλού τη δυνατότητα να εκθέσουμε αναλυτικά τόσο την ίδια τη θεωρία για τον τρόπο λειτουργίας και τις λειτουργίες του εκπαιδευτικού συστήματος, όπως αυτές προτάθηκαν από τους δύο συγγραφείς σε αυτά τα βιβλία, όσο και την εξέλιξη των εργασιών τους πάνω σε διαστάσεις της θεωρίας αυτής. Βλ. στις δύο εκδόσεις του βιβλίου των P. Bourdieu και J.-Cl. Passeron, *Οι κληρονόμοι*, ό.π., 1993, σ. 7-33, και 1996, σ. 7-15.

και θεατά την αντίθεση μεταξύ φοίτησης και αποκλεισμού— εξασφαλίζουν, μέσω λειτουργικά ισοδύναμων δρόμων, τη λειτουργία του «ρυθμιστή της κοινωνικής κινητικότητας».⁴ Μέσα σε αυτή την προοπτική, πολλές εργασίες έθεσαν τις βάσεις για τη διαμόρφωση μιας νέας επιστημονικής προοπτικής, αυτή της εξέτασης του μετασχηματισμού των διάφορων εθνικών κοινωνικών χώρων και των υποπεδίων τους υπό την επίδραση των μετασχηματισμών των κοινωνικών χρήσεων των αντίστοιχων εθνικών⁵ αλλά και διεθνών εκπαιδευτικών συστημάτων.⁶ Ενδεικτικά μόνο, ακόμη, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ως νέο ερευνητικό πρόγραμμα, τις αρχές του οποίου θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε στις θεωρητικές διαστάσεις του επιστημονικού υποδείγματος που προτείνεται στην *Αναπαγωγή*, αυτό της ανάλυσης των δομικών αιτιών της συλλογικής απογοήτευσης που κυριαρχεί σήμερα στο εκπαιδευτικό σύστημα, των νέων μορφών κυριαρχίας, και των νέων μορφών αντίστασης σε

4. J.-Cl. Passeron, *Le raisonnement sociologique: l'espace non-poppérien du raisonnement naturel*, Nathan, Παρίσι 1991. Ανάλογοι μετασχηματισμοί παρατηρούνται και στο εθνικό μας σχολικό και κοινωνικό πεδίο. Οι οικονομικές μεταβολές, οι οποίες διενεργήθηκαν, τα τελευταία πενήντα χρόνια, και στη χώρα μας, μετασχημάτισαν τη σχέση ανάμεσα στις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και στο εκπαιδευτικό σύστημα. Οι στρατηγικές στις οποίες προσέφυγαν τα κοινωνικά υποκείμενα και οι οικογένειές τους, προκειμένου να διατηρήσουν ή να βελτιώσουν τη θέση τους στη δομή του κοινωνικού χώρου, αναμεταφράζονται σε μετασχηματισμούς που επηρέασαν ταυτόχρονα τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των διάφορων τάξεων και τμημάτων τάξης, και τη δομή του πατρογονικού τους κεφαλαίου. Οι μετασχηματισμοί αυτοί είχαν ως συνέπεια την έκρηξη της σχολικής φοίτησης και μια σειρά συνεπαγωγικών αλλαγών του εθνικού μας εκπαιδευτικού συστήματος. Βλ. Θ. Θάνος, *Κοινωνιολογία των κοινωνικών ανισοτήτων στην εκπαίδευση: η πρόσβαση των κοινωνικο-επαγγελματικών ομάδων στην ανώτατη εκπαίδευση*, πρόλ. Γ. Κουζέλης, Νήσος, Αθήνα 2010.

5. Βλ. P. Bourdieu, *Η διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη, πρόλ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Πατάκης, Αθήνα 2002. Στην προοπτική αυτής της ανάλυσης, μεταξύ πολλών άλλων, βλ. ενδεικτικά S. Beaud, *80% au bac... et après? Les enfants de la démocratisation scolaire*, La Découverte, Παρίσι 2002, και για μια εφαρμογή αυτής της επιστημονικής προοπτικής στην ελληνική περίπτωση, βλ. Θ. Θάνος, *Εκπαίδευση και κοινωνική αναπαραγωγή στη μεταπολεμική Ελλάδα (1950-2010): ο ρόλος της ανώτατης εκπαίδευσης*, πρόλ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2013.

6. A.-C. Wagner, «*La noblesse d'État et ses prolongements*», στο Fr. Lebaron και G. Mauger (επιμ.), *Lectures de Bourdieu*, Ellipses, Παρίσι 2012, σ. 169-192.

αυτές. Πράγματι, καθένas που θα θελήσει να αποφύγει να υιοθετήσει την εσχατολογική ρητορεία περί «κρίσης» ή, ακόμη χειρότερα, το ύφος της προφητικής καταδίκης, θα πρέπει να γνωρίζει πως η γενικευμένη αίσθηση κοινωνικής δυσφορίας και η αίσθηση αποδιοργάνωσης ή εξέγερσης που διαχέονται εντός του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και οι νέες μορφές κρίσεων που δύσκολα γίνονται κατάλληλα αντιληπτές, οφείλονται στον βαθύ μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων που ενέχονται στον εκπαιδευτικό θεσμό και στη σταδιακή συνειδητοποίηση των πρακτικών αποτελεσμάτων μιας θεμελιώδους αντίφασης του σημερινού κοινωνικού κόσμου:⁷ αυτή, όπως σημειώνει ο Μπουρντιέ, ενός κοινωνικού κόσμου ο οποίος υποδύεται, όλο και πιο συχνά, ότι παρέχει σε όλους τα υλικά, συμβολικά ή ακόμη και πολιτικά αγαθά, ενώ, ουσιαστικά, επιχειρεί να διαφυλάξει τη δυνατότητά του να προσφέρει την πραγματική και νόμιμη κατοχή τους μόνο σε ορισμένους.⁸

Θα μπορούσαμε να πολλαπλασιάσουμε τα παραδείγματα τα οποία θα μας έπειθαν πως οι αναλύσεις που περιέχονται στην *Αναπαγωγή* αντιστέκονται στη δοκιμασία τού λεγόμενου «σχολικού εκδημοκρατισμού».⁹ Αν εδώ τονίσαμε τις επιστημονικές δυνατότητες που διανοίγονται σε αυτό το βιβλίο, δεν σημαίνει πως υποστηρίζουμε ότι όλα έχουν ειπωθεί για το σχολικό σύστημα ή πως δεν υπάρχουν όρια και ελλείψεις στις αναλύσεις αυτές: πολλές αναπτύξεις των αναλύσεων και προσθήκες, εξάλλου, έχουν ενσωματωθεί σε μεταγενέστερες εργασίες των δύο συγγραφέων και κυρίως του Μπουρντιέ.¹⁰ Ωστόσο, επειδή «η λογική της συνεχούς υπέρβασης»

7. Βλ., επίσης, Ν. Παναγιωτόπουλος και Θ. Θάνος, «Ο καιρός της κατανόησης ενός unfair game», στο Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Η απομάγευση του κόσμου*, Πολύτροπον-ΕΚΚΕ-ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Αθήνα, σ. 37-72.

8. Βλ. P. Bourdieu και P. Champagne, «Les exclus de l'intérieur», στο P. Bourdieu (επιμ.), *La misère du monde*, Seuil, Παρίσι 1993, σ. 913-923.

9. Βλ. αναλύσεις, σε αυτή την προοπτική, G. Mauger, *La «théorie de la reproduction» à l'épreuve de la «massification scolaire»*, Instituto de Sociologia, Πόρτο 2012 (δίγλωσση έκδοση): B. Geay, «Éducation et culture: la nouvelle infrastructure?», στο Fr. Lebaron και G. Mauger (επιμ.), *Lectures de Bourdieu*, ό.π., σ. 95-110.

10. P. Bourdieu, *La noblesse d'État: grandes écoles et esprit de corps*, Minuit, Παρίσι 1989.

–η οποία δομεί τον τρόπο λειτουργίας του επιστημονικού πεδίου οδηγώντας τους challengers στο να επιχειρούν να παραπέμνουν τους κατόχους κυρίαρχων επιστημονικών θέσεων σε ένα ξεπερασμένο παρελθόν¹¹–, και οι επιφυλάξεις που συνεπάγεται στην αποδοχή του σωρευτικού χαρακτήρα της έρευνας συμβάλλουν, όπως το σημειώνει ο Γκούντι, «στην επιβράδυνση των κοινωνικών επιστημών καθώς οδηγούν κάθε γενιά στην αναζήτηση μιας νέας προσέγγισης ως στόχο καθ’ εαυτόν»,¹² είναι σημαντικό να τονιστεί η λυσιτέλεια αυτών των αναλύσεων σε μια εποχή κατά την οποία η κατανόηση του τρόπου αναπαραγωγής, με βάση τη σχολική συνιστώσα που κυριαρχεί στις σημερινές κοινωνίες, επιτρέπει την εξήγηση πολλών σύγχρονων κοινωνικών φαινομένων.

Ταυτόχρονα, σε μια εποχή κατά την οποία έχει υποβαθμιστεί η ανάλυση του εκπαιδευτικού συστήματος και της συμβολής του στην αναπαραγωγή της άνισης κοινωνικής τάξης πραγμάτων,¹³ σε μια εποχή που ο κυρίαρχος προσανατολισμός της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης βρίσκεται στην αρχή της παραγωγής μιας σειράς ερευνών οι οποίες, στη βάση της επιστημολογικής ψευδαισθήσης της επιστημονικής ουδετερότητας και της, νοούμενης ως επιστημονικής αποστολής, υπηρέτησης της γραφειοκρατικής και κρατικής ζήτησης –συνδυασμός ο οποίος διενεργεί και μια αποτελεσματική αποπολιτικοποίηση της κοινωνιολογίας του σχολείου και μια νομιμοποίηση αυτής της αποπολιτικοποίησης–, μελετούν και μιλούν για τις «νέες»

11. P. Bourdieu, *Οι κανόνες της τέχνης: γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*, μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου, πρόλ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Πατάκης, Αθήνα 2006.

12. J. Goody, *Famille et mariage en Eurasie*, PUF, Παρίσι 2000.

13. Για μια ανάλυση των δομικών αιτιών που επέτρεψαν και προσδιόρισαν αυτή την υποτίμηση της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης στο εσωτερικό του επιστημονικού χώρου, μια υποτίμηση η οποία εκφράζει τους μετασχηματισμούς των όρων της επιστημονικής παραγωγής, συναλλαγής και καθιέρωσης στο εσωτερικό της συγκεκριμένης πειθαρχίας, μετασχηματισμοί οι οποίοι θα μπορούσαν, με έναν γενικό τρόπο, να συνδεθούν με την παλινδρόμηση της αυτονομίας του συγκεκριμένου κλάδου αλλά και γενικότερα της κοινωνιολογίας, βλ. Ν. Παναγιωτόπουλος, «Εκπαιδευτικές ανισότητες: ένα επιστημονικό και κοινωνικό διακόβευμα», στο Θ. Θάνος (επιμ. και εισαγ.), *Εκπαιδευτικές ανισότητες: μεθοδολογικά, θεωρητικά και εμπειρικά θέματα: πρακτικά επιστημονικής ημερίδας προς τιμήν του καθηγητή Ιωάννη Πωργιωτάκη, Ρέθυμνο, 11 Μαρτίου 2009*, Μοτίβο, Αθήνα 2009, σ. 33-42.

σχέσεις του σχολείου και του περιβάλλοντός του υπό το πρίσμα μιας συναινετικής αντίληψης των κοινωνικών σχέσεων (τοπικές διευθετήσεις, διαπραγματέυση, κινητικότητα κ.λπ.), και καταλήγουν όχι μόνο να αδυνατούν να προσδιορίσουν τις αιτίες των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, καθώς αυτά υπερβαίνουν, αναγκαστικά, το «τοπικό επίπεδο», αλλά, κυρίως, να δρουν κανονιστικά συμβάλλοντας στην επικύρωση και τη νομιμοποίηση της, θεμελιωμένης σε έναν άκρατο σχολαιοκεντρισμό, νέας σχολικής δόξας και, a contrario, στην υπονόμηση της καθαρής επιστημονικής κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης,¹⁴ οι αναλύσεις της *Αναπαραγωγής* μπορούν να χρησιμεύσουν ως εργαλείο στον αγώνα αναγνώρισης της αναγκαιότητας της εκ νέου σύνδεσης της δομικής και της πολιτικής προσέγγισης του εκπαιδευτικού συστήματος. Τέλος, σε έναν καιρό «κρίσης» του εκπαιδευτικού συστήματος, όπου εφαρμόζεται η αγοραία αντίληψη περί «αξιολόγησης των εκπαιδευτικών», όπου όλα τα κρίσιμα ζητήματα και προβλήματα της εκπαίδευσης παραμένουν έξω από το καθαρά επιστημονικό ερευνητικό ενδιαφέρον, όπου η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης μοιάζει να μην μπορεί να επιβάλει όπως θα έπρεπε τον δικό της νόμο, τον ορισμό του επιστημονικού αντικειμένου της, τη στάση κατασκευής των αντικειμένων της,¹⁵

14. Θα μπορούσε κανείς, ακολουθώντας τις αναλύσεις του Fr. Poupeau (*Une sociologie d'Etat: l'école et ses experts en France*, Raisons d'agir, Παρίσι 2003), να επιβεβαιώσει αυτή τη διαπίστωση αναφερόμενος τόσο στον τρόπο με τον οποίο δομείται σήμερα, και στη χώρα μας, ο προβληματισμός αναφορικά με τις καθημερινές σχολικές πρακτικές, και σπανιότερα πολιτικές, που αποσκοπούν στη μείωση της σχολικής αποτυχίας – όπου από όλες τις πλευρές φαίνεται πως η συζήτηση γύρω από τους κοινωνικούς μηχανισμούς παραγωγής των σχολικών ανισοτήτων παραχωρεί έδαφος σε μια σχολαιοκεντρική λογική που εστιάζει την προσοχή της στους καθαρά σχολικούς παράγοντες (όπως, π.χ., στην ποιότητα του εκπαιδευτικού και στις σχέσεις διάδρασης εντός της σχολικής τάξης)– όσο και στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται κάθε προσπάθεια κοινωνικού προσδιορισμού και εξήγησης της κοινωνικής γέννησης των στάσεων βίας, απάθειας και παραίτησης που παρατηρούνται, όλο και πιο συχνά σήμερα, μέσα στο σχολείο, δηλαδή, με έναν τρόπο απαξιωτικό, καθώς η προσπάθεια αυτή πολιτικά χαρακτηρίζεται ως μη ρεαλιστική και αναποτελεσματική, και, ενίοτε, στιγματιστικό, με το επιχείρημα πως προσφέρει ένα «επιστημονικό άλλοθι» στις σχολικές «παρεκκλίνουσες συμπεριφορές».

15. P. Bourdieu, J.-Cl. Chamboredon και J.-Cl. Passeron, *Η τέχνη του κοινωνιολόγου: επιστημολογικά προαπαιτούμενα*, μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου και Δ. Φιλίππου-Πολίτης, πρόλ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Μεταίχμιο, Αθήνα 2009.

όπου η νέα αντίληψη για την «επιστήμη» –αυτή, δηλαδή, που προωθούν οι νέοι «ειδήμονες της εκπαίδευσης» και σύμφωνα με την οποία το κοινωνικό πρόβλημα υποκαθιστά το κοινωνιολογικό πρόβλημα– τείνει να επιβληθεί, η από πρώτο χέρι διάχυση των αναλύσεων της *Αναπαραγωγής* μπορεί να συμβάλει στην ισχυροποίηση της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης και της διερεύνησης των όρων και των μέσων που θα της επιτρέψουν να (επανα)διατυπώσει αυστηρά κοινωνιολογικά προβλήματα, όπως αυτό των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, χωρίς να υποταχθεί στους ποικίλους καταναγκασμούς που ασκούν η γραφειοκρατική ζήτηση και οι δημόσιες προβληματικές, γεγονός που αποτελεί, σήμερα, ένα μείζον πολιτικό και επιστημονικό διακύβευμα.

Νίκος Παναγιωτόπουλος
Αθήνα, 24.9.2013